

L'ARTICLE EN LA TOPONÍMIA DE FULLEDA (LES GARRIGUES)

Santi Arbós Gabarró

INTRODUCCIÓ

Aquest treball és una primera aproximació a l'estudi del funcionament i els canvis que ha experimentat l'article en la toponímia de Fulledda des del segle XVI fins a l'actualitat. En els apartats on hi ha una quantitat suficient d'exemples sobre un determinat fenomen, aquests s'han posat en primer lloc seguits dels comentaris i explicacions. En les transcripcions fonètiques, utilitzem \acute{g} per representar el contoid fricatiu prepalatal sonor.

Fulledda és un municipi (16,19 km²) d'uns 120 habitants situat a l'extrem est de la comarca administrativa de les Garrigues, al territori de la Segarra històrica, fronterer amb la Conca de Barberà. El poblament és agrupat en el nucli urbà (560 m) a l'interfluvi de les valls o "fondos" de la Granada i els Escortals.

La base econòmica del poble és l'agricultura de secà, basada fonamentalment en la vinya, l'olivera i l'ametller, amb alguna presència del cereal que sembla minvar, tot i que també hi ha un parell de granges i alguna petita indústria (fusteria i productes químics).

El territori fulledenc, inclòs llavors segons sembla dins del de Tarrès, va ser cedit per Ramon Berenguer IV a Ramon de Boixadors el 1149 (Continete-Arbós1993, 80). En el període dels segles XIII-XV es va consolidar progressivament el domini de Poblet sobre la localitat que s'allargaria fins a principis del segle XIX.

La població va obtenir el màxim a mitjans del XIX, amb uns 500-600 habitants, i ha anat decreixent a partir d'aquell moment. El període dels anys 60 d'aquest segle va ser d'una forta emigració que a hores d'ara sembla haver-se estroncat, amb una demografia més o menys estabilitzada i amb una forta tendència a l'envelliment.

Respecte a la llengua, el parlar de Fullea pertany al català nord-occidental, no lleidatà, de transició cap a l'oriental, més concretament, cap al subdialecte tarragoní (per més informació, vg.: Continente-Arbós 1993, 66-72; Arbós 1991).

ARTICLE NORMATIU VERSUS ARTICLE TRADICIONAL

Pel que fa a l'ús de l'article masculí, en qualsevol recull o treball lingüístic que intenti ser mínimament normativitzador, creiem que en els estudis referits a Fullea s'haurien de respectar les formes etimològiques LO/LOS quan es tracta de topònims pretèrits que no existeixen actualment i s'haurien de preferir les formes EL/ELS per als vigents a hores d'ara. Aquesta proposta, òbviament discutible, es basa en una sèrie de motius:

1) La distinció que proposa l'ICC (*Toponímia i cartografia*, 57) ens sembla totalment artificialosa. Si s'admet l'ús de LO/LOS, perfectament viu a Fullea i contra els quals sembla que ningú hagi de tenir res a priori, s'hauria de fer en tota l'extensió de la toponímia i no només en la "menor". No veiem per què cal complicar als usaris de la llengua en l'àmbit escrit amb un doble sistema d'articles.

2) La majoria de les vegades els topònims s'usen en situacions, almenys pel que respecta al parlar de Fullea, en què l'article es contrau amb la preposició precedent quedant formes més properes a EL/ELS que a LO/LOS:

Ex: Vinc dels Masos
 Vaig als Escortals
 Pels Pous baixa molta aigua

Fins i tot, pels que són partidaris de considerar l'article com una part fossilitzada del topònim i d'escriure'l amb majúscula inicial, es pot veure que l'ús de les formes EL/ELS afavoreix més la lectura natural d'un text, és a dir, propera a la pronúncia oral real, que les formes LO/LOS. Compareu, doncs, les dues columnes:

Ex: Vinc d'El Planet
Anem a Els Esclots
Per El Prat ja plou

Vinc de Lo Planet
Anem a Los Esclots
Per Lo Prat ja plou

3) La llengua viva, sobretot entre la gent jove, té cada vegada més tendència a utilitzar els articles normatius davant els etimològics. Aquest és un fenomen que s'està acabant d'imposar en el subdialecte tarragoní, al costat mateix, doncs, del territori que ara estudiem, i que avança amb força en l'àmbit del nord-occidental llevat, potser, d'algunes zones molt laterals.

4) Els estudis de toponímia publicats sobre el Camp de Tarragona i les zones properes utilitzen aquest mateix mètode. Així doncs, en la nostra elecció també cal tenir en compte el desig de respectar una certa unitat de criteris metodològics i de continuïtat geogràfica.

5) Sembla, doncs, que qualsevol intent de conservar els articles LO/LOS en toponímia serà una batalla perduda si, com tot va indicant-ho, aquests són substituïts en la parla habitual per EL/ELS. Una altra cosa diferent fóra que restin algunes mostres fossilitzades de l'article tradicional com també n'hi ha a hores d'ara del salat.

Sobta, algunes vegades, de veure com els defensors en toponímia del manteniment dels articles tradicionals, residents en zones on encara perduren, són els mateixos que els han eliminat totalment de la seva parla habitual, almenys de la utilitzada en un àmbit formal.

"EL(S)" i "EN" COM A RESULTAT DE L'ELISIÓ DE LA PREPOSICIÓ "DE"

- "la roça na Tomasa" (L12a: 1569)
- "ab lo Planrrajadell" (L12i: 1608)
- "en la partida dita lo Comelanllurba" (L9: 23, 1639)
- "in parte vocata la Commanjové" (L9: 5r, 1640-3)
- "en la part nomenada lo Comellanpiquer" (L9: 87r, 1643)

Dels casos estudiats, dels quals ens hem limitat a mostrar-ne uns quants dels més antics, veiem que l'elisió de la preposició DE darrere vocal que no forma part de

diftong és molt freqüent com també ho és en tota l'onomàstica catalana i d'altres llocs. En aquest estudi la constatem ja des del segle XVI tot i que òbviament podria ser anterior. Malgrat tot, en algunes combinacions, com per exemple amb *comellar*, caldria esperar que la -R final es convertís en muda perquè s'elidís la preposició, un fenomen que es data cap al segle XV (Sanchis, 141).

Tot i que la desaparició en la parla de la preposició DE devia produir-se, doncs, fa segles, el llenguatge escrit ha tingut escrúpols molts cops a l'hora d'esborrar-la. Així, durant el segle XIX i potser encara més aquest segle trobem nombrosos casos de manteniment o restitució. Nosaltres en aquest treball, per a les formes "normatives", preferim no mantenir-la si no ho fa la llengua viva però tampoc no som partidaris de la simple aglutinació (entrem *el comellar en Piquer*, i no *el comellar d'en Piquer* o *el Comellampiquer*).

En realitat, però, aquest element EN, EL o ELS que ens queda després de l'elisió preposicional, que potser fóra més lògic grafiar 'N, 'L o 'LS, no es comporta com un veritable article sinó com el que era anteriorment, la suma de preposició, la part més important, més article. Així veiem que en *el comellar en Giner*, EN vol dir, o volia dir originàriament, "que pertany a" molt diferent a l'ús que té en una frase com "En Giner és bona persona" on l'article personal no aporta res com ja ens ho fa veure nítidament el fet que, a més a més, en alguns dialectes ni s'utilitza.

PROCÉS D'INCORPORACIÓ D'ARTICLE

-Cantorella > la Cantorella [la kantureʎa]

"en la part anomenada de Cantorella" (L12a: 1571)

"ab lo pla de Cantorella" (L12i: 1606)

"en la partida dita Cantolella" (L10: 37r, 1648)

"Terra campa a Cantorella" (Repart1740: Pere Joan Prats)

"vinc de Cantorella" (Oral residual: circa 1985)

-Matallonga > la Matallonga [la mata ˈlɔŋga]

"la Coma de Matallonga" (L12a: 1569)

"Un tros a Mata llonga" (L7: 24, 1657)

"Ítem altra pessa de terra cultiua en la partida de Matallonga"
(Cad1716: Pere Joan Prats)

"Allà dalt, a Matallonga" (Oral residual: circa 1985)

Sant Pere > el Sant Pere [lo sam ˈpere]

"Ítem a St. Pere, una vinya" (L12h: 1600)
"en la partida de St. Pere" (L7: 232, 1675)
"a la partida de St. Pere" (Cad1716: Lluís Romeu)
"Par^{da} Sⁿ Pere" (Cad1763)

-Vilabartó > el Vilabartró [lo βilaβar´tro]
"ab lo camí qui va a Vilabartó" (L7: 139r, 1668)

L'absència d'article segons la majoria dels estudiosos indica la major antiguitat del topònim.

A Fullea, la major part de les denominacions toponímiques han dut històricament un article inicial que segurament indica una fase prototoponímica en què el nom de lloc actual era un simple i llavors nítid nom comú. Darrerament, però, un procés que podríem anomenar analògic ha provocat que els pocs topònims que no duien article l'hagin incorporat. Tanmateix, aquest canvi només s'ha completat en els darrers anys perquè encara era possible fa poc d'escoltar "Vinc de Cantorella" o "Allà dalt, a Matallonga", fet que potser subsisteix, en total regressió, en alguns dels parlants de més edat.

Aquesta globalització de l'ús de l'article és similar a la que ha succeït últimament per al conjunt de la llengua pel que fa als noms comarcals, on a hores d'ara només Osona prescindeix d'aquest element.

Curiosament, l'únic topònim del terme que no incorpora article inicial és el del mateix poble, Fullea, l'únic nucli habitat del municipi. Tot i això, s'observa entre gent diversa de llocs allunyats, que només han sentit a parlar alguna vegada del poble, una tendència remarcable a parlar de *la Fullea*.

CASOS EN QUÈ ES PRESCINDEIX DE L'ARTICLE

Es pot emprar o no l'article en construccions del tipus "això encara és Serveres" o "allò d'allà baix és Aubredes". En el cas de prescindir-se'n, sembla que hi ha tendència a usar els topònims en plural. Es tracta d'un fenomen que deu ser bastant general i que també ha estat constatat, per exemple, en el terme de les Borges Blanques (Pastor, 34).

Tampoc no s'utilitza l'article en complements avantposats introduïts per la

preposició DE que ja estan representats a la frase pel pronom EN ("D'Aubreda, només n'hi ha una"). En aquest cas sí que es pot afirmar que el fenomen es deu estendre per tota la toponímia catalana, tant major com menor.

PROCESSOS DE DESAPARICIÓ DE L'ARTICLE

Contràriament al que passa amb la toponímia del terme, on hi ha hagut una tendència a la generalització de l'ús d'article, s'observa darrerament i entre les generacions més joves (menors de 30 anys) que molts cops es prescindeix d'aquest element a l'hora d'esmentar algunes poblacions. Així, es poden sentir expressions com:

"He passat per Espluga (Calba)"
"Vaig anar a festa major de Floresta"

Curiosament, aquest fenomen es produeix quan el llenguatge escrit més visible (rètols de població, indicacions viàries, mapes, denominacions oficials...) torna a utilitzar les denominacions toponímiques tradicionals que inclouen els articles corresponents.

En algun cas aïllat, però, com les Borges (Blanques), la majoria de la població tendeix ja a no fer servir l'article, que queda reduït a algun ús esporàdic o residual, principalment en persones d'edat avançada.

LA CONSERVACIÓ I LA SUBSTITUCIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL MASCULÍ "EN"

- lo comellar de n'Ametller > el (corral) de l'Ametller
 - "del Comellà de na Mellé" (L7: 124, 1666)
 - "lo Comellar del Ameller" (L16: 35r, 1739)
- lo pla de n'Arboç > el pla (de) l'Arboç [lo 'pla (ðe) laí 'βos]
 - "un tros al Pla d'en Arbós" (L12d: 1564)
 - "lo Pla del Arbós" (L12b: 1577)
 - "lo Pla del Arbós" (L9: 23, 1639)
 - "un tros al Pla del Arbós" (L10: 1652)
 - "un tros al Pla d'en Arbós" (L7: 24, 1657)
 - "lo Pla del Arbós" (Cad1716: Jaume Saragossa)

- "lo Pla d'en Arbós" (Cad1716: Pere Joan Prats)
- "Pla del Arbós" (LApXIX)
- la coma d'en Castelló > la coma en Castelló [la 'koman̩ kasteˈλo]
- "la Coma d'en Castelló" (L9: 51r, 1640-3)
- "Coma Ancastelló" (LAp1862: 57)
- "Comanecastelló" (LApXIX)
- la coma d'en Dou > la coma en Dou [la 'koman 'dɔw]
- "lo pla de la Coma d'en Dou (L14: 1587)
- "Coma-Andou" (LAp1862: 101)
- lo comellar de n'Escuder > (desaparegut)
- "lo Comellar de n'Escuder" (L12a: 1569)
- la coma d'en Jover > la coma en Jover [la 'koman d̥ɔu 'βe]
- "in parte vocata la Commanjové" (L9: 51r, 1640-3)
- "a la partida dita la Coma d'en Jover" (L7: 3, 1654)
- "Coma-dan-Jobés" (LAp1862: 79)
- "Comanjové" / "Coma d'en Jové" (LApXIX)
- lo comellar d'en Llurba > el comellar en Jurba [lo komeˈλan 'd̥ɔuβa]
- "en la partida dita lo Comelanllurba" (L9: 23, 1639)
- "Comallanjurba" (LApXIX)
- la serra del Penjat > la serra en Penjat [la 'seˈɾam pen'd̥ɟat]
- "par^{da} de la Serra del Penjat" (Cad1763: Josep Gili)
- lo comellar d'en Piquer > el comellar en Piquer [lo komeˈλam piˈke]
- "en la part nomenada lo Comellanpiquer" (L9: 87r, 1643)
- "en la partida dita Comelan Piquer" (L12i: 1643)
- "lo tros del Commellà d'en Picer" (L7: 70, 1661)
- "Comellà d'an Piqué" (LAp1862: 9)
- "Comellanpiqué" (LApXIX)
- lo mas d'en Piquer > (desaparegut)
- "in parte vocata lo mas d'en Piquer" (L14: 1526)
- lo pla d'en Rajadell > (desaparegut)
- "ab lo Planrrajadell" (L12i: 1608)
- lo comellar d'en Ratera > el comellar en Ratera [lo komeˈλan ɾaˈteɾa]
- "un tros nomenat lo quomellà d'en Ratera" (L12k: 1615)
- "en la partida dita lo Comellà de en Ratera" (L7: 229, 1675)
- "Comellà Anrateres" (LAp1862: 94)
- "Comallanratera" (LApXIX)
- la coma d'en Rigueró > la coma en Rigueró [la 'koman ɾiɣeˈro]

- "in parte vocata la Coma d'en Rigueró" (L14: 1587)
- "la Coma d'en Rigueró" (L7: 74, 1685)
- lo pla d'en Sala > el pla en Sala [lo 'plan 'sala]
- "lo Pla d'en Sala" (L12b: 1577)
- "Plansala" (LApXIX: 37)
- lo comellar d'en Vella > el comellar en Vella [lo kome' lam 'beɫa]
- "la serra del Comellà d'en Bella" (L16: 7, 1731)
- lo comellar d'en Vidal > (desaparegut)
- "en la part nomenada lo Comelà d'en Vidal" (L12l: 1643)
- "altre tros al Comellà d'en Vidal" (L10: 1652)
- "Comallanvidal" (LApXIX)

Pel que veiem per la documentació, EN (N') es converteix en EL (L') davant de noms personals que comencin per so vocàlic. Això en un procés que sembla haver-se acomplert totalment o gairebé a finals del segle XVII. Tanmateix, encara a principis del XVIII trobem algun cas d'ús escrit que ja no devia tenir traducció a nivell oral. Segurament són unes certes mostres de respecte a unes formes antigues més o menys sacralitzades per l'escriptura.

En aquests procés de substitució de EN per EL en la toponímia fulledenca és possible que en major o menor mesura hi hagin intervingut una sèrie de motius:

1) Un cert procés de tipus analògic respecte al conjunt de la llengua. És a dir, si la tendència global del català del Principat era no admetre la utilització de EN davant vocal (N'), substituït sistemàticament per EL/LO (L'), és lògic pensar que la toponímia fulledenca havia d'actuar de la mateixa manera. La qual cosa implica, tot i el major conservadorisme de les denominacions toponímiques, que la tendència imperant hauria estat en aquest cas la igualació entre el sistema d'articles de la llengua general i l'utilitzat en la toponímia.

2) Potser només com a reforç del punt anterior, algun procés de dissimilació entre nasals (n-m).

lo comellar de n'Ametller > lo comellar de l'Ametller

3) S'ha de tenir en compte també que EN davant vocal (N') pren la mateixa forma que NA en el mateix context. Això provoca en alguns casos, com així veiem que

s'escrigué ("del Comella de **na** Mellé"), que s'hagués interpretat EN més un nom personal començat per A- com l'article personal femení NA que com després veurem es converteix sistemàticament en LA (o desapareix) en un procés també de tipus analògic.

Davant determinatius que comencin per un so consonàntic, EN es manté amb tota vitalitat en la toponímia de Fullea, tot i que com en bona part del domini català han desaparegut de la llengua popular. Aquest manteniment deu ser degut a una major estabilitat de N en posició de final de síl·laba que fins i tot ha provocat canvis EL--> EN que s'estudiaran posteriorment.

LA SUBSTITUCIÓ I LA DESAPARICIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL FEMENÍ "NA"

- lo comellar de na Margarida > (desaparegut)
 - "en la partida dita lo Comellà de na Margarida" (L9: 39, 1640)
 - "lo Comellà de na Margarida" (L7: 223r, 1674)
- la font de na Marieta > la Font de la Marieta [la fon de la ma'rjeta]
 - "la Font de na Marieta" (L12f: 1583)
 - "ab lo camí qui va a la font de na Marieta" (L7: 3, 1654)
 - "una fexa a la Font de la Marieta" (L7: 24, 1657)
 - "la font de la Marieta" (L16: 35r, 1739)
 - "Fon de la Marieta" (LApXIX)
- la coma de na Messeguera > (desaparegut)
 - "un tros a la Coma de na Massaguera" (L12d: 1564)
 - "ab lo carreró de la Coma de na Maseguera" (L14: 1586)
 - "a la Coma na Massaguera" (L7: 3, 1654)
 - "lo tros dit la Coma de na Masaguera" (L7: 111r, 1664)
 - "a sol ixent en la Coma Segera" (L16: 22r, 1734)
 - "par^{da} de la Coma Seguera" (Cad1763)
- les roques de na Nina > (desaparegut)
 - "les roques de na×Nina" (L12a: 1569)
- l'era de na Roja > (desaparegut)
 - "la era de na Roja" (L12a: 1569)
- la font de na Roja > (desaparegut)
 - la font de na×Roja (L12a: 1569)
- lo comellar de na Sília > (desaparegut)

- "lo Comellar de na Sília" (L14: 1561)
- la roca de na Tomasa > la roca Tomasa [la 'rɔka to'maza]
- "la roça na Tomasa" (L12a: 1569)
- la font de na Vella > (desaparegut)
- "Un altre tros a la Font de na Vella" (L12h: 1600)

En la toponímia que estudiem no disposem d'exemples de l'article personal femení NA davant de vocal. Però, segons tot el que hem vist en l'apartat anterior, hauríem d'esperar que tingués un resultat paral·lel a EN en aquest mateix context (LA, grafiat LA o L').

Quan ens trobem que NA va seguit per un determinatiu començat per un so consonàntic, poden succeir dues coses. La primera és que es produeixi una conversió a l'article LA (grafiats LA o L'). Aquest és un procés que segurament es devia concloure al segle XVII o abans, tot i que puguem tenir alguna escadussera mostra escrita posterior de l'article NA. Podríem assajar els motius pels quals això ha succeït:

1) Per un fenomen d'analogia com ja comentàvem per al cas de EN seguit de so vocàlic. Si la llengua parlada de la nostra contrada, en aquest cas d'arreu llevat del baleàric, havia substituït regularment NA per LA, era lògic suposar que aquest canvi acabaria afectant la toponímia.

Quan NA es conserva, cas que no succeeix mai en la toponímia de Fullella, hem de creure que ha quedat fossilitzat i aglutinat amb l'element següent, amb pèrdua de significat per a la majoria dels parlants. És el cas del proper *els Omells de na Gaia*, que potser seria més lògic grafiar *els Omells de Nagaia*, on, tanmateix, pot haver ajudat a la conservació de NA el fet de tractar-se d'un topònim "major" relativament força utilitzat.

2) Aquest fenomen d'extensió d'ús per analogia, potser també de simple economia lingüística, pot haver estat ajudat o fins i tot impulsat per algun procés de tipus dissimilatori entre nasals.

la font de **na Marieta** > la font de la Marieta

La segona possibilitat és que l'article personal NA desaparegui totalment per haplogogia (eliminació de síl·labes o articulacions iguals o semblants) sense deixar rastre, amb la qual cosa resten denominacions toponòmiques que podríem qualificar de "poc lògiques" si la lògica cartesiana tingués alguna cosa a veure en aquest assumpte.

En el cas de *la coma de na Messeguera*, primer es produeix l'elisió de la preposició DE, normal després de vocal que no formi part de diftong i d'una importància que caldria estudiar ja que sembla afavorir determinats processos posteriors, després té lloc una haplogogia entre NA i la primera síl·laba del determinatiu, fonèticament [ma], que elimina l'article personal. Una segona haplogogia que no té res a veure amb el tema que aquí tractem, redueix encara més el topònim.

la coma de na Messeguera > la coma **na** Messeguera > la
coma **Messeguera** > la coma Seguera

En el cas de *la roca de na Tomasa*, el procés és molt similar llevat que en l'haplogogia les síl·labes intervinents no són contigües i que no hi ha una segona haplogogia.

la roca de na Tomasa > la roca **na** Tomasa > la roca Tomasa

APARICIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL "EN" DAVANT DE NOMS COMUNS?

-la vinya del Castell > la vinya en Castell [la 'βiɲaɲ Kas'teɫ]

"ab la Vinya del Castell" (L12h: 1600)

"partida dita la Viña del Castell" (Cad1763)

"de cavà la viña y lo llagum de la vinya del Castell" (FV: 1801)

-lo comellar del Metge > el comellar en Metge [lo komeɫ 'lam 'metʃe]

"lo Comellar del Metge" (L12a: 1569)

"altre tros al Comellanmetge" (L7: 1654)

"p^{da} del Comellanmetge" (Cad1763)

"Comellà del Metge" (LAp1862: 9)

"Comellà del Metxe" (LAp1862: 132)

-la font del Solà > la font d'en Solà [la 'fɔn den so'la]

"ab la serra y camí de la Font d'en Sollà" (L12k: 1615)